

Marzena Ruszkowska

Państwowa Szkoła Wyższa w Białej Podlaskiej

System nagród i kar stosowany w rodzinach zastępczych (na przykładzie powiatu bialskiego)

Summary

THE SYSTEM OF REWARDS AND PUNISHMENTS USED IN FOSTER FAMILIES (ON THE EXAMPLE OF THE BIAŁA PODLASKA REGION)

Foster family is one of the most beneficial forms of support for family in crisis. It should provide the same or a very similar care environment as the natural family. The functioning of the foster family is based on the use of a variety of educational methods, among which an important place is occupied by the system of rewards and punishments. Research carried out in the Biała Podlaska region in 95 foster families living in urban and rural areas showed that among rewards used in the foster environment there are: cash rewards, gifts, compliments, friendly gestures from caregivers, and others. Punishments used are pedagogical ones such as explanation, interpretation, and not pedagogical ones such as shouting, warning, prohibitions, bans on leaving the room or the house, picking up material things. The most common rewards are compliments, whereas the most common punishment is a warning.

Key words: foster family, reward, punishment

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

Obserwowane w ostatnich latach przeobrażenia cywilizacyjne i kulturowe społeczeństwa niosą ze sobą nie tylko pozytywne skutki, lecz również liczne niekorzystne zjawiska zagrażające życiu rodzinnemu, niejednokrotnie prowadzące do dysfunkcjonalności rodziny i zaburzeń we właściwej realizacji funkcji

opiekuńczo-wychowawczej. W szczególnie skrajnych przypadkach dochodzi do konieczności ingerencji sądu we władzę rodzicielską, a w ostateczności umieszczenia dziecka poza domem rodzinnym.

Rodzina zastępcza obok rodzin adopcyjnych, stanowi jedną z najkorzystniejszych form wsparcia rodziny, będącej w sytuacji kryzysu. Powstaje ona w momencie, gdy małżeństwo lub osoba nie pozostająca w związku małżeńskim, w tym także osoba pozostająca w związku nieformalnym, przyjmuje na wychowanie nie więcej niż troje dzieci (chyba że jest to rodzeństwo), przy czym między opiekunami zastępczymi a dziećmi nie powstają takie same skutki prawne, jak w procesie adopcji (Andrzejewski 2001: 33). Według obowiązujących regulacji prawnych rodziny zastępcze mają sprawować opiekę tymczasowo, tylko na okres potrzebny rodzinie biologicznej, by powrócić do stanu wydolności wychowawczej. Rodzina zastępcza powinna stanowić takie samo, bądź bardzo zbliżone środowisko opiekuńczo-wychowawcze dla dziecka jak rodzina naturalna. Podejmowane w niej działania opiekuńcze i wychowawcze mają umożliwić podopiecznemu przejawianie różnorodnych działań. Istotne miejsce zajmują preferowane metody oddziaływań wychowawczych, czyli m.in. system kar i nagród, który można traktować jako pewien układ czynności, mających wpływ na wybrane działania ludzkie. W określeniach pedagogicznych zarówno kara, jak i nagroda stanowią świadomie stosowane środki wychowawcze, mające wywołać zmiany w postępowaniu wychowanka, a także pobudzić go do określonych działań.

Teren badawczy i próba badana

Badania zostały przeprowadzone na terenie miasta Biała Podlaska i powiatu bialskiego, w rodzinach zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych z dzieckiem. Do roku 1998 Biała Podlaska była miastem wojewódzkim, obecnie stanowi część województwa lubelskiego. Większość instytucji, w tym wszystkie zajmujące się pozyskiwaniem rodziców zastępczych, ich szkoleniem i wspieraniem rodzin zastępczych, funkcjonuje wciąż w Białej Podlaskiej.

Dobór rodzin zastępczych był celowy, bowiem rodziny badane opiekowały się dzieckiem dziesięcioletnim lub starszym. Łącznie w badaniach wzięło udział 95 rodzin zastępczych (100%), w tym 53 rodziny spokrewnione z dzieckiem (55,8%) i 42 niespokrewnione (44,2%). W środowisku miejskim przebadano łącznie 55 rodzin (57,9%), natomiast w środowisku wiejskim badaniami objęto 40 rodzin (42,1%). Z kolei ankietowanych było 127 podopiecznych przebywających

w rodzinach zastępczych, z tego 65 osób w mieście i 62 osoby na wsi. Podopieczni zostali pogrupowani w kilka kategorii wiekowych: 10–13 lat (zazwyczaj uczniowie szkół podstawowych); 14–16 lat (najczęściej gimnazjaliści); 17–18 lat (uczniowie szkół średnich, zawodowych) oraz pełnoletni wychowankowie przebywający jeszcze w rodzinach zastępczych. Materiał badawczy do niniejszej publikacji pozyskano przy pomocy ankiety.

System nagród i uwarunkowania ich stosowania

Nagroda w potocznym rozumieniu oznacza wyróżnienie, uhonorowanie kogoś czymś za coś (Ostrowska 2004: 476). Marian Ochmański nagrodę określa jako przyznanie dziecku jakiegoś przedmiotu czy przywileju, w celu polepszenia jego sytuacji (Ochmański 2001: 13). Nagroda stanowić powinna wzmocnienie pozytywne, zachęcające do podejmowania pewnych działań, które wcześniej mogły być postrzegane jako trudne czy nieatrakcyjne, bądź nie w pełni opanowane. Według Mieczysława Łobockiego metoda nagradzania polega na promowaniu zachowań pożądanых z wychowawczego punktu widzenia za pomocą udzielania pochwał lub przy użyciu innych dostępnych form (Łobocki 2004: 209).

Tabela 1. Nagrody stosowane w rodzinach zastępczych

Kategorie odpowiedzi	Miejsce zamieszkania				Razem	
	Miasto		Wieś			
	N	%	N	%	N	%
Nie stosuje się	0	0	2	3,23	2	1,57
Nagrody pieniężne	10	15,38	14	22,58	24	18,9
Pochwały	63	96,92	58	93,55	121	95,28
Upominki	32	49,23	20	32,26	52	40,94
Przyjazne gesty ze strony opiekuna	50	76,92	35	56,45	85	66,93
Inne	4	6,15	3	4,84	7	5,51

Uwaga: Wyniki się nie sumują, ponieważ respondenci mogli dokonywać więcej niż jednego wyboru odpowiedzi, procent wliczono dla N1 = 65, N2 = 62, N3 = 127.

Wśród nagród stosowanych przez respondentów wymieniano zarówno gratyfikacje o charakterze materialnym, jak i niematerialnym, tj. nagrody pieniężne, upominki, pochwały, przyjazne gesty ze strony opiekunów i inne charakterystyczne już tylko wybranym rodzinom, np. system żetonowy, dodatkowe słodycze, zabieranie podopiecznego na wspólne zakupy.

System stosowanych nagród przedstawiono w tabeli 1.

Wszystkie rodziny miejskie stosują nagrody, tylko 3,2% rodzin wiejskich nie preferuje żadnych nagród. W obu środowiskach w najwyższym wymiarze korzysta się z pochwał jako podstawowej nagrody (ponad 95% badanych rodzin). Druga, co do częstotliwości występowania nagroda, to przyjazne gesty ze strony opiekuna, używana zdecydowanie częściej w środowisku miejskim (76,9% rodzin), gdzie na wsi gratyfikuje w ten sposób już tylko 56,5% rodzin. Rodziny wiejskie z kolei zdecydowanie częściej wykorzystują nagrody materialne (22,5%) niż te w grupie porównawczej z miasta (15,3%).

Badania wykazały, że preferencje co do systemu gratyfikacji korelują z płcią ankietowanych. Mężczy podopieczni wybierają bowiem nagrody pieniężne (7% więcej chłopców niż dziewcząt), zaś dziewczęta priorytetowo traktują przyjazne gesty ze strony opiekuna (10% więcej dziewcząt niż chłopców). System nagradzania powinien być dostosowany do pobudek, z jakich stosuje się „wzmocnienia pozytywne”.

Z informacji uzyskanych w trakcie badań wynika, że w obu środowiskach dzieci najczęściej nagradzane są za wyniki w nauce (prawie 77% rodzin miejskich i 56,5% rodzin zastępczych zamieszkujących tereny wiejskie), czyli 20% rodzin zastępczych miejskich więcej niż wiejskich stosuje nagrody za osiągnięcia szkolne. Właściwe zachowanie dziecka docenia 14% opiekunów zastępczych miejskich więcej niż wiejskich. Z kolei 10% rodzin wiejskich więcej jak miejskich, uważa za najistotniejszą czynność wymagającą odpowiedniej gratyfikacji – pomoc w domu czy gospodarstwie domowym. W środowisku miejskim zdarzają się rodziny, gdzie nagradza się dziecko bez przyczyny (3,1% rodzin miejskich), zaś w rodzinach wiejskich zdarza się nie stosować w ogóle nagród (3,2% rodzin wiejskich).

Przyczyny stosowania nagród przez opiekunów zastępczych korelują przede wszystkim z wiekiem wychowanków. Podopiecznych 17–18-letnich nagradza się za pomoc (62,5%), zaś najmłodszych 10–13-latków głównie za oceny (74,6%) lub prawidłowe zachowanie (52,1%).

System kar i jego korelaty

Kara w języku potocznym określana jest jako przeżycie czegoś przykrego, nieprzyjemnego, w celu eliminacji niepożądanych zachowań. Lucyna Adamowska określa ją jako fizyczną lub psychiczną dolegliwość, która dotyka kogoś, kto naruszył ustalone normy lub reguły wyznaczające określone sposoby postępowania (Adamowska 2003: 529). Karanie można traktować także jako tworzenie awersyjnych dla wychowanka zdarzeń w następstwie jego czynności, w celu zahamowania reagowania tą czynnością w danej sytuacji (Dąbrowska, Wojciechowska-Charlak 1997: 42). W literaturze klasyfikacje kar przedstawia się bardzo różnorodnie. Jedną z częściej wymienianych jest typologia kar Ireny Jundziłł, według której są kary pedagogiczne, nieponiżające godności karanego i karzącego (Jundziłł 1986: 103–106; Ochmański 2001: 36–42), mające na celu poprawę zachowania dziecka (kary naturalne, tłumaczenie, wyjaśnianie, wyrażanie swego smutku, zawodu, czasowe odbieranie przywilejów lub rzeczy, odmawianie przyjemności) oraz kary niepedagogiczne – wysoce szkodliwe i zazwyczaj mało skuteczne (kara fizyczna, straszenie, upokarzające kary słowne, krzyk, kara izolacji).

Tabela 2. Kary stosowane w rodzinach zastępczych

Kategorie odpowiedzi	Miejsce zamieszkania				Razem	
	Miasto		Wieś			
	N	%	N	%	N	%
Nie stosuje się	5	7,69	10	16,13	15	11,81
Krzyk	10	15,38	18	29,03	28	22,05
Upomnienie	52	80	51	82,26	103	81,1
Kary cielesne	0	0	0	0	0	0
Zakazy	31	47,69	35	56,45	66	51,97
Zabieranie rzeczy materialnych	0	0	13	20,97	13	10,24
Zakaz wychodzenia z domu czy pokoju	15	23,08	20	32,26	35	27,56
Inne	1	1,54	1	1,61	2	1,57

Uwaga: Wyniki się nie sumują, ponieważ respondenci mogli dokonywać więcej niż jednego wyboru odpowiedzi, procent wyliczono dla N1 = 65, N2 = 62, N3 = 127.

System kar opisywany w publikacji zawiera kary zarówno pedagogiczne, jak i niepedagogiczne, tj.: krzyk, upomnienia, zakazy, zakazy wychodzenia z pokoju czy domu, kary cielesne, zabieranie rzeczy materialnych czy inne wymieniane przez podopiecznych nie ujęte w klasyfikacji. System stosowanych kar w opinii podopiecznych rodzin zastępczych przedstawiony został w tabeli 2.

Z analizy danych wynika, iż w rodzinach wiejskich częściej nie stosuje się żadnych kar (16% rodzin wiejskich przy grupie porównawczej 8% rodzin miejskich). Częściej na tym obszarze wykorzystuje się krzyk jako środek wychowawczy (14-procentowa różnica w stosunku do środowiska miejskiego). Kolejną wymienianą i częściej stosowaną na wsi karą są zakazy (8% więcej rodzin na wsi, jak w mieście); zabieranie rzeczy materialnych (21% rodzin wiejskich, w rodzinach miejskich nie stosuje się); zakaz wychodzenia z domu czy pokoju (9% więcej rodzin wiejskich).

W rodzinach miejskich kary stosuje się znacznie rzadziej niż w środowisku wiejskim, w którym często stosowanych jest kilka rodzajów kar. W żadnej rodzinie nie stosuje się kar fizycznych, a najczęściej stosowaną karą jest upomnienie (81% rodzin). Prawie 12% rodziców z obu badanych środowisk nie stosuje żadnych kar, niezależnie od przewinień dziecka, nie chcąc pogarszać relacji emocjonalnych w rodzinie.

Rodzaj stosowanych kar koreluje ze środowiskiem zamieszkania, a także z długością pobytu dziecka w opiece zastępczej. W okresie początkowym, adaptacyjnym (do 3 lat) dominują kary niepedagogiczne, tj. krzyk, zakaz wychodzenia z domu czy pokoju, zabieranie rzeczy materialnych.

Istotne znaczenie mają powody, które stanowią przyczynę stosowania kar. W środowisku miejskim, podobnie jak i wiejskim, najczęściej stosuje się kary za różnego rodzaju złe zachowania (41,5% miasto i 43,5% wieś). Na wsi częściej stosuje się kary za niedotrzymanie słowa (15% więcej rodzin wiejskich niż miejskich), za kłótnie z rodzeństwem (5% rodzin wiejskich więcej), za złe oceny (4% rodzin wiejskich więcej jak miejskich), zdarza się też stosowanie kar bez konkretnej przyczyny (dotyczy tylko rodzin wiejskich). W mieście częściej wymienia się przyczyny zaklasyfikowane jako „inne” (41,5% miasto, 29% wieś), do których sami podopieczni zaliczają, m.in.: nieposłuszeństwo, kłamstwo, niepunktualne powroty do domu, „pyskowanie”, przeklinanie, palenie papierosów, nie wykonywanie poleceń, itp.

Stosowanie kar warunkowane jest wiekiem podopiecznego, bowiem im dziecko jest starsze tym rzadziej stosuje się wobec niego kary, a 50% osób pełnoletnich twierdzi, że nie stosuje się wobec nich żadnych kar. Tylko młodszy

podopieczni 10–13-letni karani są za kłótnie z rodzeństwem, z kolei grupa wiekowa 14–16-latków najczęściej karana jest za złe oceny i niewłaściwe zachowanie.

Podsumowanie

Rodziny zastępcze niezależnie od miejsca zamieszkania czy typu rodziny starają się odpowiednio gratyfikować swoich podopiecznych. Sposób nagradzania wymaga znajomości potrzeb psychicznych dziecka. Nieco korzystniej wypada pod tym względem środowisko miejskie, bowiem znacznie częściej korzysta się tu z niematerialnych form nagradzania, takich jak np. przyjazne gesty ze strony opiekuna. Rzadziej też korzysta się na tym terenie z kar niepedagogicznych, tj. zabieranie rzeczy materialnych, zakazy czy krzyk.

Informacje zgromadzone podczas badań potwierdzają, że rodzina zastępcza daje dziecku szansę na normalny rozwój, bowiem oddziaływania wychowawcze opiekunów zastępczych zbliżone są w swej postaci do działań rodziny naturalnej. Istotne znaczenie ma posiadanie odpowiedniej wiedzy, doświadczenia, umiejętności do pracy opiekuńczo-wychowawczej z dzieckiem sierocym. W środowisku miejskim opiekunowie zastępczy znacznie częściej niż opiekunowie w środowisku wiejskim (oprócz zaliczonych szkoleń dla rodziców zastępczych) wykazywali się przygotowaniem pedagogicznym oraz doświadczeniem zawodowym w pracy z dziećmi, co oczywiście miało przełożenie na stosowany w tych rodzinach system kar i nagród.

Bibliografia

- Adamowska L. 2003. *Kara*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. II, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 529–550.
- Andrzejewski M. 2001. *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie rodzin zastępczych. Komentarz do rozporządzenia*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 4, s. 29–44.
- Dąbrowska T.E., Wojciechowska-Charlak B. 1997. *Między praktyką a teorią wychowania*, UMCS, Lublin.
- Jundził I. 1986. *Nagrody i kary w wychowaniu*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Łobocki M. 2004. *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Ostrowska K. 2004. *Nagroda*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. III, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 476–477.
- Ochmański M. 2001. *Nagrody i kary w wychowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym*, WSP TWP, Warszawa.